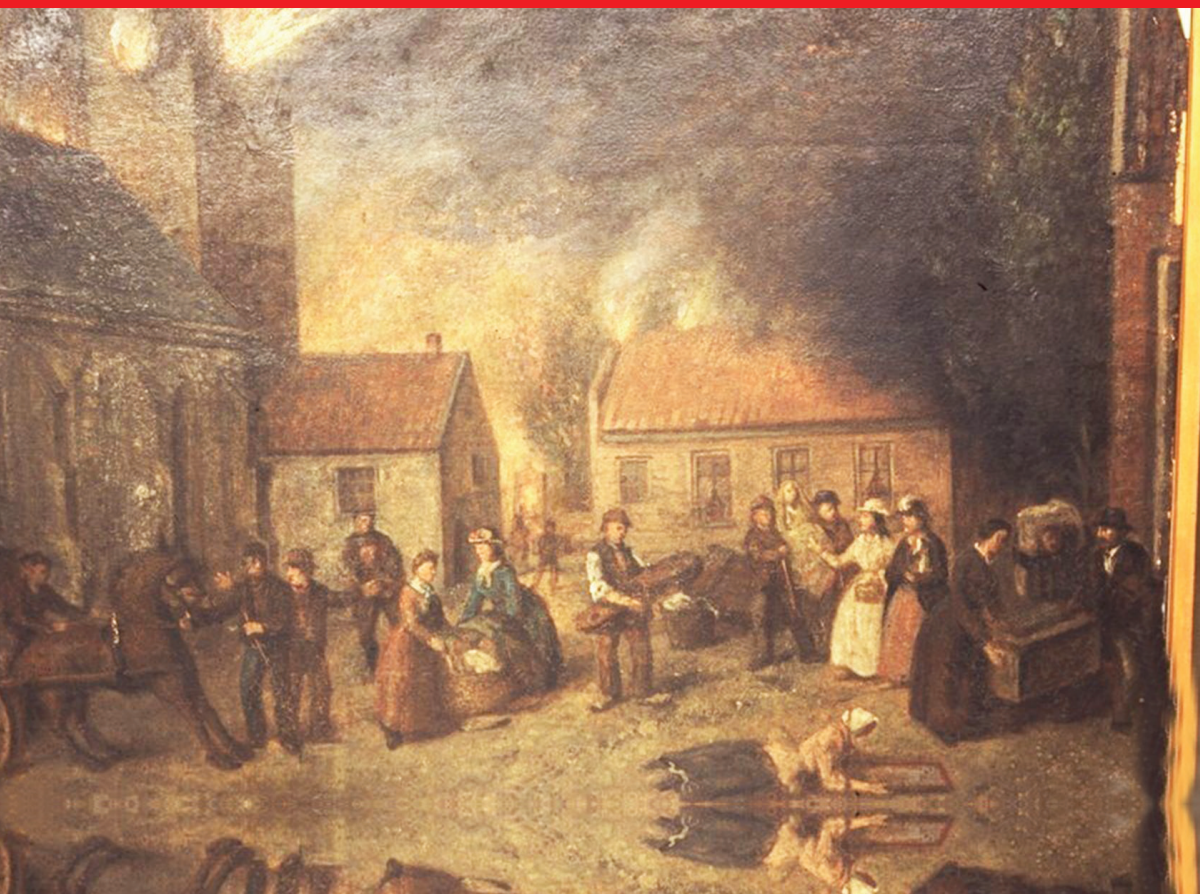

Lehering en inslag

ANNE VAN DER MEIDEN

Anne van der Meiden

Schering en inslag

Uitgeverij Zomer & Keuning

DE VOORGESCHIEDENIS

Spoel en spade

Schering en inslag weeft verder op basis van de patronen die in mijn roman *Spoel en spade* gebruikt zijn. In dat boek beschreef ik de roerige, soms barre tijden van de overgang van de huisweverij naar de fabrieksnijverheid in Twente, in de jaren tussen 1835 en ca. 1855.

De verhalen spelen zich af in een marke¹, namelijk de Weversmarke, dicht bij de grote stad (Enschede). In de meeste behuizingen van de boeren stonden de weefgetouwen in de lage, bedompte ruimten aan de zijkanten van de deel. De spoel die door de ketting gedreven werd, was sinds mensenheugenis een handspoel of *smietspoel*, die je met twee handen bedienen moest. De invoering van de ‘slimme’ snelspoel, die slechts met één hand middels een ‘zweepje’ bediend kon worden, werd door Koning Willem I sterk bevorderd. Een grote bijdrage leverden de door Engelse en Belgische deskundigen ingerichte weefscholen. In vier maanden kon de traditionele wever omgeschoold worden. De productiecapaciteit van de wevers werd hierdoor verdrievoudigd.

1 De marke, ook markegenootschap of boermarke genaamd, was een middel-eeuws collectief van grotere boeren die gezamenlijk het beheer en gebruik van hun gemeenschappelijke gronden reguleerden. Het woord ‘marke’ (letterlijk *grens* of *scheiding*) wordt ook gebruikt om het gebied mee aan te geven dat bij een dorp hoort.

In *Spoel en spade* maakt de lezer kennis met tal van figuren die een stempel drukten op die ingrijpende veranderingen in de gesloten samenleving van de marke. Een van de hoofdpersonen is Peutke, een op 'eigen wijze' vrome man, een marskramer en hielkemaker². Eens werd hij als vondeling opgenomen in de boerenfamilie van de Wissinks. Ondanks een lichamelijk gebrek (een houten been), ontgaat hem niets wat in de boerschop³ gebeurt: met zijn hondenkar vol negotie is hij bijna alomtegenwoordig en de best geïnformeerde man van de marke en omgeving. Hij woont ergens op de heide met zijn vrouw Rika en hun drie zonen. Gesteund door de herbergier van De vergulde spoel, Rooie Otto, en de lankmoedige reider⁴ Hagelo, is hij een drijvende kracht achter de overgang van de boerschop naar nieuwe tijden. Samen met Lammert Wissink, zijn stiefbroer, de eerste weefschoolhouder, maakt hij de geesten rijp voor de overstap naar de industriële spinnerij en calicotweverij⁵.

Het boek begint met de terugkeer van Lammert Wissink, die enkele jaren als schutter deelnam aan de vergeefse 'politieonele actie' van Nederland in België (1831-1834). Hij wordt listig gekoppeld aan Nella Hoogestap, de dochter van een Drentse schapenboer, die na Lammerts vroege dood naar Drenthe verhuist met haar twee kinderen, Jaan en Annechien. Op de boerderij van de Wissinks wonen dan nog de dochter Janna, de jongste zoon Beernd en de oude vader Wissink. Janna trouwt met de stijve Naads Leferink en vertrekt met hem naar een orthodoxe emigrantenkolonie in Virginia. Na vijf jaar komt ze met haar zoon Hendrik terug, nadat Naads bij een overstroming verdronken is. Beernd trouwt met Berta Eskelo, een welgestelde boerendochter. De reider Hagelo sterft jong en de huiswervers krijgen de kans via de stoomweverij van Tè Veldhuis een nieuw bestaan te beginnen. Rooie Otto van De vergulde spoel, een weduwnaar, moet na een lijfelijk gevecht zijn dochter Rosa af-

2 Huwelijksmakelaar.

3 Buurtschap.

4 Textielinkoper van geweven stoffen (ook wel 'reder').

5 Calicot is een fijne, linnenachtige stof van ongebleekt katoen.

staan aan de uit Duitsland afkomstige wever Fritz Roth. Zelf wordt hij listig gekoppeld aan Dina Harskamp van de kruidenier, een meisje met een dubieuze reputatie, die Otto aankan en hem in alles bijstaat. De lezer maakt ook vluchtig kennis met enkele leidende figuren in de stad, zoals de burgemeester, de dokter, de notaris en de dominee. En dat gebeurt allemaal voor het grote stadverbranden⁶ van 1862.

Het boek eindigt met een soort triomftocht door de boerschop, van de wevers die de geboorte van een nieuwe tijd, van huisvlijt naar de fabriek, de 'stoom', in de herberg hebben gevierd. Ze dragen een grote krentenwegge rond, het gebruikelijke geboortegeschenk van de noabers⁷.

6 Zo werd in de volksmond de stadsbrand van 1862 genoemd.

7 De burens.

VOORWOORD

Uitnodiging reünie Spoel en spade

Zeer geachte lezers en lezeressen,

Het is wellicht een bizar idee dat een schrijver van een roman per brief de nazaten van figuren uit zijn boek uitnodigt voor een reünie. En zeker als dat boek speelt tussen 1834 en ongeveer 1855. Die roman heet *Spoel en spade* (1960) en gaat over de grote omwenteling in het midden van de negentiende eeuw in een marke in Twente, vlak bij een grote Twentse industriestad als Enschede. Daar werd, zoals u in de samenvatting hebt kunnen lezen, de schering van de eeuwenoude leefpatronen van kleine boeren en huiswevers in korte tijd grondig veranderd, vooral door de opkomst van de stoomspinnerijen en stoomweverijen in en aan de rand van de stad.

De ondernemende koning Willem I wilde in de Twentse contreien na de ongelukkige oorlog met België welvaart brengen. De auteur vraagt zich af of er nog dragers van de familienamen uit de wereld van *Spoel en spade* te vinden zijn, en of er nog familieverhalen rondgaan die zich tussen ongeveer 1850 tot vlak voor de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) afspeelden. Wellicht illustreren die de grote veranderingen in de schering van het leven in marke en stad en in de zo verwante, aangrenzende Graafschap. Die veranderingen kleurden ook de familiegeschiedenissen.

Eens, lang voor de tijd dat *Spoel en spade* begint, lag daar in de marke

een groep oude boerderijen, veel kleine en enkele grote. In al die huizen was een weefkamer met weefgetouwen, en wat de mensen maakten en niet voor eigen gebruik nodig hadden, werd op vaste dagen opgekocht door een reider uit de stad. Er is daar al vroeg een markeschooltje gebouwd, en daarvoor stond er al een oude herberg, die pas later de naam De vergulde spoel kreeg. Men vertelt dat die al in de zestiende en de zeventiende eeuw druk bezocht werd door reizigers, kooplieden, kermisvolk, bedevaartgangers, pelgrims, wonderdokters en diplomaten, die langs de handelswegen naar het noorden en het oosten trokken, tot aan de Oostzee toe. Het staat wel vast dat alles wat nu nog aan de marke herinnert, uit een lelijk zalencomplex bestaat, dat na het stadverbranden van 1862 werd gebouwd aan de rand van wat nu vliegveld Twente heet. Het complex brandde opnieuw af in de Eerste en in de Tweede Wereldoorlog en werd verschillende keren herbouwd en uitgebreid. Het heet nu De Startbaan, en daar zullen we de reünie houden, als genoeg nazaten zich melden.

Van die oude boerschop is niets meer over. De boerderijen zijn gesloopt, de gronden zijn verkaveld, de houtwallen zijn verlegd en er zijn nieuwe wegen door het gebied getrokken. Ongeveer op die plek van het zalencentrum stond dus eens de herberg De vergulde spoel van Rooie Otto Waldmaier, een immigrant uit de Graafschap vandaan, het trefpunt van de huiswevers uit de marke in de jaren dertig en veertig van de negentiende eeuw. Eens werd daar de grote sprong van huisweverij naar stoomweverij voorbereid. In *Spoel en spade* heb ik destijds mensen uit een aantal families en bijzondere persoonlijkheden beschreven, hun lotgevallen, hun worsteling met de schrale grond, met wrede ziekten, met onvermijdelijke en ingrijpende veranderingen in hun bestaan door de snelle opkomst van de textielindustrie, die – en dat wisten ze – de huisweverij langzaam maar zeker zou verdringen. Ik heb hun destijds in het boek namen gegeven die ik uit oude bronnen heb overgenomen.

Een merkwaardig voorval bracht mij op het spoor van nazaten van twee van hen. De eerste bron was een mij toegezonden, vergeeld overlijdensbericht in *Tubantia* van een zekere Lammert Wissink,

een hoofdpersoon uit *Spoel en spade*, initiatiefnemer van de vernieuwing van de leefomstandigheden in zijn tijd. Hij stierf voor het stadverbranden van 1862. Een verre nazaat van hem bleek nog te beschikken over familiegegevens en heeft mij geholpen de oude draden weer op te pakken, zodat het mogelijk werd deze reünie te overwegen. De contouren van de mensen van toen zag ik deels weerspiegeld in de lotgevallen van die nazaten, ook van mensen uit de stad, die in de Weversmarke bekend en gezien waren. En zo ontmoeten we de erfgenamen van de uitgebreide familie Wissink, de Drentse schapenboer Hoogestap, van de topwevers Hobbelink, de latere bouwers en vrachtrijders, van de herbergier Rooie Otto, van de ijverige Leferinks, van de Eskelo's, van de fabrikanten Hagelo en Te Veldhuis en dokter Padman uit de stad.

Een tweede bron werd mij door een lezer van *Spoel en spade* aange-reikt, die meende te weten dat hij een verre nazaat was van Peut-ke, de vondeling, die de naam Hendrik Wissink kreeg. Hij was een vreemde scharrelaar, een soort marskramer met een hondenkar, maar ook een hielkemaker op provisiebasis. Hij was een drijvende kracht, samen met textielfabrikant Te Veldhuis, in de over-gangperiode van huisweverij naar fabrieksnijverheid. We kenden Peutkes oorspronkelijke achternaam en herkomst niet. Een lezer bracht ons echter op een onverwacht spoor, dat ons leidde naar de Graafschap, dezelfde streek waaruit ook Rooie Otto Waldmaier, de herbergier, afkomstig bleek, evenals zijn schoonzoon Fritz Roth en zijn zoon Kurt. Het spoor terug naar de bronnen van Peutke liep dood in het aannemelijke vermoeden dat Peutke was voortgeko-men uit rondtrekkend kermisvolk, dat hem te vondeling legde in de Weversmarke. Daar werd hij gevonden door va Wissink en werd hij liefderijk als stiefkind opgevangen in de familie Wissink. Meer is er niet te vinden.

Een oproep in een huis-aan-huisblad verschafte ons tal van namen en aanwijzingen. Het was opvallend dat de hoeveelheid informa-tief materiaal over de periode van en na de Eerste Wereldoorlog tot nu toe uiterst gering en diffuus was. Het heeft meer dan een jaar geduurd voor de stukjes van de legpuzzel in elkaar pasten en

overwogen kon worden een reünie te organiseren van de late erfgenamen van het volk van *Spoel en spade*. Er werden enkele stambomen ingestuurd, en kopieën van akten van vroeger grondbezit, doodsberichten, vergeelde foto's en geschreven familiekronieken. De genoemde verre nazaten van de Wissinks en van de marskramer Peutke konden helaas niet alle namen uit de roman achterhalen. Het bleek dat eerst na het stadverbranden en later, vooral door de Eerste Wereldoorlog, aanzienlijke migraties plaatsvonden, en toen het vliegveld Twente werd aangelegd, vanaf 1929, moesten de laatste van de boerenerven wijken en zochten de bewoners een ons veelal onbekend heenkomen. Daarom schreven een paar Deerninks en Olde Venterinks dat ze beleefd bedankten voor de uitnodiging, want de families hadden genoeg schade opgelopen bij de toenmalige vliegveldplannen. Ze wilden die tijd in de marke maar liever in het graf laten.

Maar de verhalen van de voornaamste nazaten blijken voldoende om *Spoel en spade* een vervolg te geven. Ik heb enkelen van hen gesproken en kreeg brieven, foto's en geschreven verhalen, die ik verwerkt heb in dit boek. Ik hoop dat het onverwacht licht laat schijnen op zaken en personen die we tot nu toe niet hebben kunnen traceren.

Een verantwoording van wat fictie en wat werkelijkheid is, wil ik u graag besparen. Ik vrees dat ik daar niet meer toe in staat ben. Het leven is al ontvullend genoeg, en door het klimmen der jaren worden grenzen vervaagd. Het rechte wordt men immers als sterfeling niet meer gewaar van al die voorbijgangers en mensen, en onze hoop wordt steeds ingehaald door de harde inslag van de grilrige tijd. Het zijn toch vaak de in onze eigen verbeelding gevormde en opgesierde beelden die ons dwingend aansturen. De lezer is daarom uiteraard volledig vrij hier en daar vraagtekens bij te plaatsen. Zoals bij een schilder het penseel kan uitschieten, kan ook de pen van een auteur ingekleurde vermoedens aanbrengen. Ik hoop dat u dat wilt billijken en dat u de erfgenamen verwelkomen wilt zoals u destijds met de bevolking van *Spoel en spade* hebt gedaan.

Wat de opbouw van dit boek betreft: er is geen strenge chronolo-

gische/logische volgorde van feiten en gebeurtenissen aangehouden. Tijden en feiten verstrengelen zich soms. Elk hoofdstuk heeft een eigen tijdbalk. Maar alle tijdbalken zijn niet horizontaal met elkaar verbonden. De lezer mag eerder denken aan een vaas vol los van elkaar staande ‘verlengingen’ van gebeurtenissen die eerder plaatsvonden, maar nu in een setting geplaatst zijn van nieuwe sociale, historische en maatschappelijke ontwikkelingen. De verhalen worden onderbroken door cursief gedrukte mededelingen naar aanleiding van binnengekomen toevoegingen, verhelderende brieven, foto’s en documenten. Maar steeds hebben de verhalen over mensen en hun lotgevallen de teksten gedicteerd. We moeten, om duidelijkheid te scheppen, beginnen met de invloedrijkste gebeurtenis van de negentiende eeuw in de oude textielstad: de enorme stadsbrand van 1862, die vrijwel de gehele stad in de as legde, het leven verlamde, maar die ook een krachtige start opleverde voor een nieuwe samenleving op de puinhopen van de oude.

Ten slotte nog iets over het taalgebruik. Net als in *Spoel en spade* treft u nogal wat *twentismen* aan: typische uitdrukkingen, vaak ouder dan het ABN. Dat komt niet alleen tot uitdrukking in de ‘eigen’ woorden. De voornaamste worden in een voetnoot uitgelegd en zijn achterin in een lijstje opgenomen, maar komen vooral ook in de ‘wijzen van spreken’ naar voren die in het Nedersaksische taalgebied als een natuurlijke kruiderij de communicatie op smaak brengt en een eigen geur en kleur verspreidt. Ik wilde u graag daar iets van laten proeven.

De schrijver

HOOFDSTUK 1

Het stadverbranden

Als Peutke met zijn tentwagen van de markt in Ootmarsum langs Oldenzaal terugrijdt, ziet hij aan de zuidwestelijke hemel een zwarte bank van verweven rookpluimen als zware onweerswolken boven een rossige horizon hangen. Daar moet ergens Enschede liggen. Maar wat kan daar dan aan de hand zijn? De zoveelste fabrieksbrand? De wind komt wel uit die richting, en Peutke kan zich vergissen, maar hij ruikt een brandlucht. In de prachtig blauwe lentelucht boven hem wriemelen kleine, zwarte vlokjes als dansende muggen op en neer.

De brandlucht wordt sterker naarmate hij de stad nadert. Nee, er staat niet één enkele fabriek in brand of een afgelegen boerderij, dit is erger, veel groter! De angst slaat hem om het hart. Hij rijdt om Oldenzaal heen en gaat binnendoor richting de marke, om eerst bij Fritz Roth in de herberg poolshoogte te nemen. Intussen trekt de wind nog aan en wordt de vlokkenregen dichter. Er is iets heel bijzonders en dreigends aan de gang. Peutke voelt zijn hart tekeergaan.

Ineens roept hij: ‘Heer, dit kan niet, stuur geen ramp over de stad!’ Nog maar kortgeleden las hij het in die psalm: de dagen komen dat de pijlen overdag vliegen en het verderf in het middaguur toeslaat. Het wrede geweld van het vuur. Wat een verschrikkelijke gedachte. Waarom moet dit?

Boven de stad is de lucht vuurrood. Hij ziet op de weg naar Oldenzaal vanuit de stad vluchtende mensen lopen, volgeladen paard-en-wagens rijden hem tegemoet. Rondom de herberg van Fritz en Rosa staat het vol met allerlei soorten boerenkarren en kleedwagens. Er zitten groepjes mensen bij elkaar op het erf, overal liggen bundels kleren en hier en daar staan geïmproviseerde bedden, waarop oude mensen liggen.

‘Ach Heer,’ zucht hij, ‘wat moet er van dit volk worden? Waar is dit goed voor?’ Hij bindt rap het paard aan het hek.

In de herberg is er bijna geen doorkomen aan. Fritz staat achter het schap te commanderen en deelt aan de vluchtelingen brood en drinken uit. Er ligt een totaal verwilderde man op een paardendeken tegen het schap aan. Hij roept alleen nog maar: ‘Brand! Brand!’ ‘Peutke,’ roept Fritz, ‘gelukkig dat je er bent! Ga bij Wissink kijken of ze nog een schuppe⁸ willen uitruimen, er komen nog veel meer mensen en vee.’

‘Staat de hele stad in brand?’ vraagt Peutke.

‘Ja,’ kreunt een man naast hem, die uitgeput met de rug tegen het schap rust. ‘Alles! Ik heb de toren zien vallen, de kerken zijn afgebrand, de sociëteit, de school, herberg De Klomp, honderden huizen, zeggen ze. De marechaussee heeft de poorten afgesloten. De mensen mogen er alleen uit vluchten, niemand mag er meer in, behalve paard-en-wagens om mensen te halen, gewonden en zieken. Verwarde mensen die kruisbeelden dragen, met honden en katten, met kanariekooitjes. De stad brandt! Er moet hulp komen, want de mensen vluchten bij hopen.’

Dag des oordeels, flitst het door Peutkes hoofd. De oude Bijbel krijgt gelijk. De wereld zal door vuur vergaan, dat staat er geschreven.

Rosa probeert hier en daar met kannen water en stukken brood mensen tot bedaren te brengen. Steeds nieuwe groepjes wankelen de herberg in. Ze dragen kinderen op de armen en bundels bijeen gegraaide kleren en huisraad. Verwilderd kijken ze rond, ze laten

8 Schuur, meestal aan één kant open.

zich op de vloer zakken en wachten op hulp.

Peutke is eerst totaal van slag. Het overdondert hem. Hij klampt zich vast aan het schap en probeert evenwicht te vinden op zijn ene been en in zijn hart. Hij kan niet werkeloos toezien. Er staat ook dat we hongerigen en de dorstigen moeten helpen en onderdak bieden, denkt hij. En dat moet nu gebeuren. Wat zei Fritz? Naar Wissink om te kijken of ze een schuppe vrij kunnen maken? Waarvoor?

Fritz zet een kruik bier voor hem neer. 'Het gaat om het vee,' roept hij. 'Er staan buiten koeien en varkens, die zijn meegekomen van de stadsmaten⁹ en uit de huizen van de kleine boerderijen in de stad. Die moeten hier weg.'

Dan komt Peutkes praktische instinct in werking. Dat vinden ze altijd goed bij Wissink, natuurlijk. 'Ik zoek buiten een paar mannen die het vee naar Wissinks stea¹⁰ willen drijven.'

In een mum van tijd heeft hij er een stuk of tien te pakken. 'Allo, rap naar buiten. Jaag de beesten in de achtermaat hier, dan gaan we ze daar verdelen in koppels en brengen ze weg naar de grote achterweide van Wissink.'

Zo werkt het. Er komt beweging in de herberg en op het erf. Peutke gaat bij zijn wagen staan, klimt op de bok en geeft bevelen. Tien man is genoeg, liefst mensen die met vee kunnen omgaan. Een paar minuten later is de vreemde kudde op weg naar Wissinks stee. Er komen hun nog meer volgeladen wagens en koppels vee tegemoet. Langzaam vordert de tentwagen. Een jonge boer wordt vooruitgestuurd om de Wissinks te waarschuwen. 'Zeg maar dat ik eraan kom met een grote koppel beesten en een paar varkens.'

Hun komst is geen verrassing. Beernd Wissink heeft al een paar mensen op het erf zitten, die net eten en drinken hebben gekregen van Berta. Er komt een jonge kerel hard aanlopen. 'Peutke,' roept de knaap, 'Peutke komt eraan, met vee. Kunnen we dat bij jullie kwijt?'

Beernd ziet de tentwagen al komen met de vreemde stoet leven-

9 Een maat is een weide bij het huis.

10 Plaats, plek, stee.

de have erachter. ‘De achterste schuppe,’ roept hij naar de jongen, ‘ik zal de deuren losdoen en wat er niet in kan, dat zetten we op de achterste maat.’

De knechten van Beernd regelen de intocht, en na een uur is alles op orde. Beernds kleeuwagen en de oude sjees rijden daarna naar de stad om nieuwe vluchtelingen op te halen.

In de keuken krijgt Peutke te drinken. Door de ramen ziet hij een inktzwarte wolk boven de stad hangen, en een rossige gloed is bijna zo breed als de stad zelf. Miljarden zwarte snippertjes dwalen door de lentelucht.

‘Waar is Janna?’ roept hij.

‘In de stad,’ zegt Beernd. ‘Er schijnen veel gewonden te zijn.’

Peutke drinkt zijn beker koffie leeg en staat weer op. ‘Ik ben hier niet meer nodig. Jullie redden het wel, hè?’ roept hij.

Van alle kanten komen er noabers naar de herberg om te helpen. Rosa staat er bevelen uit de delen. Er moet brood komen en drinken. Er moet meer eten aangevoerd worden, er moeten wonden verbonden worden, oude mensen moeten vervoerd worden, desnoods op schuifkarren. De mensen moeten verdeeld worden over de huizen in de marke. Fritz commandeert dat er een dokter moet komen, maar een van de vluchtelingen praat hem dat uit het hoofd: ‘Padman is met zijn vrouw nodig in de stad, kan er geen dokter uit Hengelo of Oldenzaal gehaald worden?’

Een knecht wordt naar de boerderij van Wissink gestuurd. Misschien is Janna thuis, dat is een verpleegster. Maar Beernd Wissink vertelt de koerier dat zijn zuster al volop aan het werk is in de stad. Tot laat op de avond zullen de wagens blijven komen en gaan, het lijkt wel een complete volksverhuizing. Tegen het tweedonker¹¹ is er in alle boerderijen en schuren inwoning. Een paar agenten te paard regelen de uittochtstromen naar de boerderijen. Oude, ongebruikte schuren worden ingericht, jonge vluchtelingen organiseren kookvuren. Vrachten beddengoed, dekens, lakens en stro en kruiwagens vol brood en vaten bier worden verdeeld onder de mensen.

11 Schemering.

Overall komen de verhalen los. Alles zijn ze kwijt, die stumperds, maar ze leven nog!

Maar Janna Wissink, die met een paar zusters naar de herberg wordt gestuurd omdat er in de stad voldoende hulp uit Hengelo en Oldenzaal wordt ingezet, maant tot kalmte. Doden zijn er niet gevallen, ook niet zo veel gewonden, maar er zijn wel mensen met brandwonden. De marechaussee heeft de stadspoorten gesloten voor mensen die de stad in willen. Dat is te gevaarlijk: er vallen nog steeds muren en schoorstenen. Een chaos, dat is het.

Maar als het vuur langzaamaan minder wordt, gaat ook de emotie wat liggen. Er moet nu orde komen, overzicht. Janna heeft een tafel bij Fritz in de herberg gekregen. Daaraan gaat ze lijsten aanleggen van patiënten, want er zal toch wel ooit een dokter of een verpleger met een flinke voorraad medicijnen moeten komen.

Als het donker wordt, gloeit de horizon boven de stad nog dreigend rood. Nog altijd komen er vluchtelingen binnen, maar het zijn er nog maar weinig. Janna en Rosa krijgen greep op de afnemende stroom mensen. Een koerier uit de stad brengt dozen medicijnen en verband. Boeren in de marke bieden onderdak, voedsel en kleding aan.

Zoals het vuur in de stad snel rondging, zo vindt ook de hulpverlening een snelle weg. Er heerst een merkwaardige stilte, er wordt weinig geschreeuwd of gehuild. Er moet volgens een brief van een ooggetuige inderdaad een wonderbaarlijk stilzwijgen van ontzetting hebben geheerst.

Doodmoe zit Peutke bij Fritz aan het schap.

Rosa kijkt hem zorgelijk aan. 'Ku'j nog voort?' vraagt ze.

Peutke knikt. Hij wil wel naar huis, maar hij voelt dat hij hier moet blijven. Jammeren en psalmen helpen niet. Er moet gewerkt worden.

Als de ban van het ongeluk breekt, staat de hulp op, de vindingrijkheid. Wat kun je bijvoorbeeld allemaal niet doen met de kruiwagens die uit de boerschop aan komen rijden. Zieke mensen in veiligheid brengen, voedsel uitdelen. Uit half afgebrande textielfabrieken worden voorraden weefsels gehaald, boerenkarren rijden af en

aan. Er komen opstoppingen bij de stadspoorten. Huzaren bouwen lange rijen noodd tenten, zij bewaren zo goed en zo kwaad als dat gaat de orde.

Na een dag of drie worden de beangstigende contouren zichtbaar van de omvang van de ramp in de stad. Hoge vertegenwoordigers van het land en de provincie komen kijken en hulp aanbieden. Nood versnelt alles, nood maakt wakker, opent het hart. Er gaat geld vloeien, oude blokkades verdwijnen, taken worden verdeeld, ingrijpende besluiten worden genomen, terwijl het vuur hier en daar nog smeult. Het is een vreemde ontmaagding van de oude gezapigheid. Het nieuwe leven wil geboren worden. Hoe breng je bijna vierduizend inwoners weer op een eigen plek? Wat is er nodig om tientallen fabrieken te herstellen en mensen weer aan het werk te krijgen? Hulp van overal, zelfs uit het verre Amerika.

‘Er zijn geen mensen verbrand, alleen goederen,’ roept dominee Avers via een geïmproviseerde kansel in een gastvrij gebouw dat de brand overleefde. ‘Geen mensen, alleen vervangbare goederen. Dat mag je een stukje genade noemen. Verder hebben we sterke handen en doorzetters nodig.’ Maar hij schiet met verwrongen stem uit naar de mensen in de stad die de boodschap verspreidden dat dit een oordeel van God was over de zonden van de stad. Zoiets denken alleen de mensen van de Afscheiding, de zwartkijkers. Boetedoening is er nodig, zeggen ze, gebogen knieën. Maar wie denkt er nu werkelijk dat God op zo’n manier ingrijpt in het eenvoudige leven van de stadsbevolking?

‘Wij kennen zo’n God niet,’ roept Avers. ‘God was niet in het vuur, maar in de geweldige hulpverlening!’

Wie is er dan schuldig aan dit leed? Menselijke slordigheid, onverwachte wind, droogte, een puur ongelukkige samenloop van omstandigheden, want de guirlandes en de feestslingers hingen nog van huis tot huis vanwege het koningsbezoek, een paar dagen tevoren: een prachtige weg voor het vuur om zich snel te verspreiden. ‘Onze vergaderplaats bleef gespaard,’ schrijft Janna aan haar oude kennissen in Amerika. ‘Dat mag een wonderlijke genade genoemd

worden, binnen een duidelijk oordeel van God over de goddeloze stad. Dat er nog een verlenging gegeven mag worden van de tijd der bekering.' Ze hapert bij deze zin. Is dat wel zo? Ach, daarginds begrijpen ze het wel. Maar als er één is die de hele dag heen en weer snelt van de ene hulppost naar de andere om hulp te brengen, te troosten, wonden te verbinden en de helpers te bemoedigen, dan is dat Janna Wissink.

Het leed dat ze ziet, raakt haar diep in het hart. Het herinnert haar aan die andere plek van onheil, ver weg in Virginia, Amerika, waar ze haar man Naads Leferink verloren heeft aan het water. Ze beleeft weer iets van de radeloze verschrikking in die stormnacht. Toch denkt ze er ook vaak met weemoed aan terug. Ze zou zo graag al die oude mensen weer eens zien, het dorpje dat Twentenaren en Sallanders gesticht hebben. Dat lieve, witte kerkje Rehoboth. Maar wat zal ze als oudere vrouw nog durven ondernemen? Ze zal een overtocht niet meer overleven. Bovendien: ze heeft niet voor niets dit werk en deze ramp toegeschoven gekregen. Als er nood is, is er altijd een hier en nu.

Er is nog een brief bewaard van de jonge dokter Padman uit 1862, van enkele maanden na de brand. Hij schrijft formeel aan Janna Leferink, geboren Wissink, en nog drie andere mensen, dat bij de brand duidelijk werd hoe nodig het blijkt te zijn een bescheiden ziekenhuis te hebben, een ruimte voor opnames en operaties. Zouden de kerken niet de handen ineen kunnen slaan? Zijn er fabrikanten en andere rijke lieden die financieel willen helpen? Ze zijn toch ook gebaat bij gezonde arbeidersgezinnen? We weten niet meer wat er met de brief gebeurd is, hoe Janna en andere hulpverleners erop gereageerd hebben.

Janna werkt volop mee aan de oprichting van het huis voor ouden van dagen aan de Molenweg, het bescheiden einde van een treurige levenssituatie. De mensen komen er langslopen om de oudjes te zien zitten achter de ramen. Er wordt schande van gesproken in de herberg van Fritz. Dat doet men toch niet, oude mensen uit huis halen en opbergen!

Maar Rosa roept vanachter de tap dat vele oudjes geen familie hebben. Ze kunnen niks meer in huis en moeten aan hun eind geholpen worden. Er zitten dakloze zwervers tussen, kermisvolk, marskramers, oude landarbeiders die hier zijn blijven hangen. 'Nemen jullie die soms in huis?' vraagt ze.

Men hoort van voortvarende fabrikanten die hun nek uitsteken om een ziekenfonds en een pensioenfonds te realiseren. Ook daar hebben de mannen bij Fritz commentaar op. Roomse en protestantse vooraanstaande burgers zoeken naar wegen om de ziekenzorg te verbeteren. Je kunt wel mooi liberaal praten en zeggen dat de mensen dat zelf moeten doen, ook dat ze zelf voor hun oude dag moeten zorgen en moeten opdraaien voor de eigen ziektekosten, maar de kerken denken er anders over. De familie is verantwoordelijk, zo is het altijd geweest.

'Maar wie zal de golven van de tijd die op onze kusten slaan tegenhouden?' vraagt dominee Avers in zijn oudejaarspreek in de Noodkerk. 'Niemand toch? De brand is nog maar zeven maanden geleden, maar wat is er allemaal niet in beweging gekomen? Er worden alweer huizen gebouwd voor het werkvolk, en scholen. Een overvloed aan hulp heeft de honger uit de stad verdreven. Men hoort van grote tekenen van naastenliefde, een golf van medelijden heeft ons wakker geschud. De mensen mogen zichzelf niet naar beneden praten als machteloze toeschouwers. Noem het maar genade wat er aan goeds gedaan is in de stad. Maar genade is vruchteloos als mensenhanden en mensenharten zich niet openen.'

Er gaat een siddering van instemming door de kerk. Bij alle ellende en nood is er nog reden tot dankbaarheid. Jonge mensen durven weer te trouwen, er worden kinderen geboren, er is straks, als de fabrieken weer hersteld zijn, een overvloed aan werk voor wie het wil. De huizenbouw vraagt arbeiders. Het gonst van de nieuwigheden. De krant bericht erover: er komt een Industrie- en Handelsschool, het telegraafkantoor en de telefoonverbindingen worden hersteld, er komen spoorlijnen naar het westen en Duitsland in. Het is allemaal om duizelig van te worden.

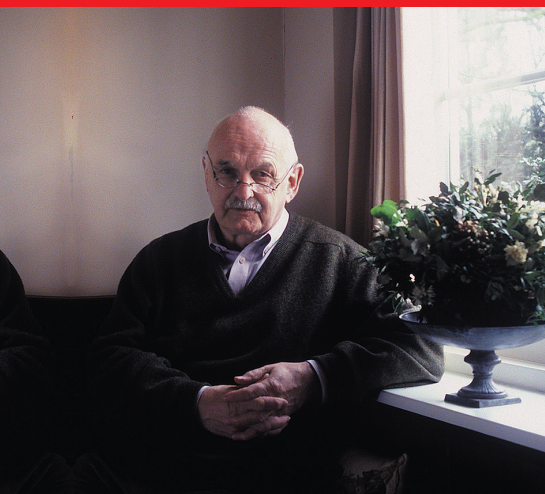
Tussen de papieren vind ik oude foto's van de verbrande stad, een paar fraaie tekeningen van ruïnes, die afgedrukt zijn in tijdschriften. Een bizar restant van de kerktoren, een interieur van de verbrande St. Jacobuskerk waar een noodaltaar in staat. Iemand schrijft: 'Elke lei van de toren brandde afzonderlijk. Als grote, vurige vlinders dwarrelden ze op de wind rond en verspreidden het vuur snel. Maar wie het mag zien, kan ook zeggen dat alle liefdedaden verlichtend over de stad dwarrelden.'

De brand maakte veel slachtoffers: ruim zeshonderd gezinnen werden dakloos, zeshonderddrieëndertig woningen en tientallen fabrieken en opslagplaatsen brandden af, alle openbare gebouwen gingen verloren: drie kerken, de sociëteit, logement De Klomp, de bibliotheek, scholen en stallen.

Historische streekroman van meesterverteller Anne van der Meiden

Twente, 1862. Peutke rijdt met zijn tentwagen langs Oldenzaal terug naar de buurtschap als hij in de verte brand ruikt. Hoe dichterbij Enschede nadert, hoe sterker de geur wordt. Wat hij daarna ziet, de stad in lichterlaaie, zal hem de rest van zijn leven niet loslaten.

Iedereen is in rep en roer. Het vee wordt in de schuren gedreven, mensen vluchten de stad uit. Als de vlammen gedoofd zijn, herneemt het leven in de buurtschap langzamerhand zijn loop. Maar helemaal als vanouds kan het niet meer worden.

Emeritus prof. dr. Anne van der Meiden werd in 1929 geboren in Enschede. Hij is vooral bekend als hoogleraar aan de Universiteit Utrecht en van zijn vertaling van de Bijbel in het Twents, de *Biebel in de Twentse Sproake*. Ook in *Schering en inslag* wendt hij met genoegen de Twentse taal en gebruiken aan om zijn verhaal te vertellen, dat een vervolg is op Van der Meidens eerste historische streekroman *Spoel en spade* uit 1960.

Z&K

NUR 344

ISBN 978-94-0190-321-9

www.zomerenkeuning.nl